CONTRIBUȚIA LUI TIMOTEI CIPARIU LA CERCETAREA LEXICULUI LIMBII ROMÂNE

CARMEN-GABRIELA PAMFIL

Vocabularul limbii române, mai ales sub aspectul etimologiei cuvintelor, a suscitat, în secolul al XIX-lea, numeroase discuții, ale căror concluzii se înscriau fie în extrema puristă, care admitea în română ca elemente proprii și suficiente numai cuvintele de origine latină, fie în cealaltă extremă, în fond, generatoarea celei dintâi, susținută mai ales de lingviștii străini care, făcând abstracție de ponderea mare a elementului latinesc, considerau româna un complex eterogen de unități lexicale, supraestimând rolul elementului slav, în special. Timotei Cipariu nu s-a înscris în niciuna din direcțiile amintite, menținându-se, în general, pe linia obiectivității și a realismului[1].

1. Cipariu susține că româna este incontestabil o limbă romanică, acest fapt decurgând nu numai din structura morfologică, adică din „forma" sa, cât din „acea materie a cuvintelor carea se află de aceeași origine cu forma" (A, 407)[2]. Elementele latinești din limba română „cu atât mai mare valoare caută să aibă întru a defini natura acestei limbe, cu cât ele esprim cele mai de întâi elemente ale oricărei limbe, și multe sânt cari în alte limbe romane nu se mai află" (*ibidem*). El respinge statisticile neștiințifice, fondate pe premise false și cu rezultate eronate, ale unor lingviști străini, precum Fr. J. Sulzer, I. C. Eder, Fr. Miklosich, R. Rösler, J. C. Schuller, I. Hinkulov și alții, statistici în care ponderea elementului latin era subevaluată, uneori până la 1/8 (la Sulzer și Eder, de pildă) (P, 106–107). Preluând opinia lui Heliade Rădulescu, prezentă și în scrierile lui E. Murgu, în legătură cu structura lexicală a românei, învățatul de la Blaj considera că „în limba noastră,

[1] Mioara Avram, în *Gramaticile lui Timotei Cipariu* (introducere la volumul Timotei Cipariu, *Opere*, II, București, Editura Academiei Române, 1992), p. XXI, remarca atitudinea declarativ principială a lingvistului ardelean nu numai față de savanții „străini antilatiniști cari nu vor să recunoască nemică latinesc în limba românească și mai bucuros derivează *ochiul* nostru de la *oco* slovenesc decât de la *ochio* italianilor și *oculus* latinilor" (P, 234), ci și față de învățații români care, în încercarea de „a demustra cum că tot ce se află astăzi în limba românească e din element latin..., se feceră de râsul lumei literate și al străinilor... derivând *slava* mai bine de la *salve* al latinilor decât să recunoască că e curat slovenesc slava" (*ibidem*).

[2] Lista siglelor și a abrevierilor folosite se află la sfârșitul articolului.

ALIL, t. XLIV–XLVI, 2004–2006, București, p. 75–84

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

precum în oricare alta, sânt unele cuvinte ce fac însuşi scheletul, altele numai umplutura şi prin urmare cele dintâi singure se ţin de fiinţa limbei şi orice este cu dânsele potrivit; iară celelalte, ca o îmbrăcăminte frumoasă sau urâtă, după gustul croitorului sau a stăpânului poruncitoriu" („Foaia literară", nr. 14, p. 106).

În legătură cu elementele *dacice* din română, Cipariu manifestă rezerve izvorâte din imposibilitatea dovedirii originii lor certe: „Adevărat că multe cuvinte se află astăzi în limba românească a căror origine, nici din limba latină sau din cele romane, nici din altă oricare limbă nu s-au putut deduce şi adeveri. Noi nu avem nemică contra dacă cineva le-ar putea adeveri că sânt dacice; iar dacă cineva numai din conjectură le-ar declara de dacice, sântem nevoiţi a declara şi din parte-ne că acestei conjecturi nu putem recunoaşte mai multă valoare decât poate avea oricare conjectură, adecă nulă" (ms. rom. *347*, f. 16^{r}–16^{v}). Totuşi, Cipariu presupune că din acele timpuri se vor fi putut moşteni câteva „numiri" (= toponime). Între altele, el apropie numele râului *Someş* de numele zeului Zamolxis. Ca sigur dacice socoteşte a fi numele râurilor *Prut*, *Argeş*, *Olt* şi *Ampoi* (A, 430–431)[3]. Conservarea acestor toponime străvechi în limba română constituie, pentru Cipariu, un argument esenţial în dovedirea continuităţii neîntrerupte a poporului român la nordul Dunării: „Cine a conservat aceste numiri atât de vechie în decursul atâtor secle, nu de la Herodot până la noi, ci de la Aurelian până la Tuhutum?" (*ibidem*, 431) – se întreabă lingvistul –, iar răspunsul vine imediat: populaţia romană şi romanizată de la nordul Dunării (*ibidem*). Dintre numele comune, singur *dava* „cetate", adăugat la unele nume topice, precum *Docidava*, *Petrodava* etc., i se pare a fi de origine dacică.

În structura lexicală a românei primul şi cel mai însemnat strat îl formează, în mod firesc, elementele *latineşti*. Cipariu constata că acestea reprezintă, în general, cuvinte concrete, adică desemnează, în majoritatea lor, realităţi fizice (A, 407). În acelaşi timp, el sesizează faptul că anumite cuvinte de origine latină „schimbate după forme străine" au intrat în română şi mai târziu, îndeobşte în Transilvania, din stilul latinizant unguresc (*ibidem*, 408).

Lui Cipariu i-au reţinut atenţia, în special, cuvintele atestate în textele vechi româneşti pe care, fiindcă dispăruseră din limbă, el preconiza să le readucă în actualitate (ex. *meser* şi familia sa: *mesereare*, *meseresc*, *mererez*, *meserătate* ş.a.) (P, 3–4).

În lucrările sale lingvistice, tipărite sau rămase în manuscris, se află numeroase discuţii etimologice, dezvoltările semantice ale cuvintelor ocupând, de regulă, un plan secundar. Mioara Avram estima un corpus de peste o mie de cuvinte româneşti ale căror etimologii „fie că au fost chiar propuse de el [Cipariu] pentru prima oară, fie că au fost numai acceptate din lucrări anterioare (în primul rând din Lexiconul de la Buda, supus unui sever examen critic" (op. cit., p. XX).

[3] Ioan Budai-Deleanu, *Introducerea* la *Lexiconul românesc-nemţesc...*, f. 113^{v}, susţinea originea latină a acestor nume de râuri (vezi Ion Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Bucureşti, 1966, p. 32). Mai târziu, Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 185–188 şi 247–277, va demonstra originea lor tracică. Cf. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 741–744.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

Multe din propunerile etimologice privind, cu puține excepții, cuvintele de origine latină își dovedesc veridicitatea, altele reprezintă şi astăzi ipoteze plauzibile: *abia* < **ad vix* (A, 109), *acătare* < *ad + que + tale* (G I, 260), *adânc* < *aduncus* (E, 20, G I, 46), *afară* < *ad foras* (E, 8), *ager* < *agilis* (AL, 59, G II, 344), *aiurea* < *aliubi* şi *aliorsum* (G I, 364), *ajutor* < *adiutorium* (G I, 62), *albie* < *alveus* (E, 39), *altar* < *altare* (P, 360, G I, 24), *altminteri* < *alia mente* (G I, 240), *alun* < *avellanum* (E, 10, G I, 24), *an* < *annus* (G I, 18), *apăr* < *apparo, -are* (G I, 33), *apuc* < *occupo, -are* (E, 73, G I, 132), *aramă* < *aeramen* (P, 388, G I, 50), *arici* < *ericius* (= *erinaceus*) (G I, 127), *ascund* < *abscondo, -ere* (G I, 43), *astup* < *astipo* şi *obstipo* (*stuppa*) (E, 20, G I, 46), *asupra* < *ad superare* (G I, 355), *aşa* < *ac sic* (A, 109), *aştern* < *asterno, -ere* (G I, 107), *ață* < *acia* (G I, 117), *auă* < *uva* (G I, 220), *avea* < *habeo, -ere* (E, 38), *azi* < *hacdie* (G I, 113), *bătrân* < *betranus* (= *veteranus*) (P, 359, G I, 18), *berbece* < *vervex* (G I, 75), *beşică* < *vesica* (E, 38), *biserică* < *basilica* (G I, 33), *botez* < *baptizo, -are* (P, 95), *burete* < *boletus* (E, 119, G I, 215) *buric* < *umbilicus* (G I, 127), *cal* < *caballus* (G I, 97, 128), *cald* < *caldus* (= *calidus*) (E, 52, G I, 95), *cam* < *quam* (G I, 128), *care* < *qualis* (G I, 264), *carne* < *carnem* (P, 31), *că* < *quod* (G I, 44), *călcâi* < *calcaneum* (G I, 18), *cărunt* < *canutus* (G I, 91), *cheag* < *coagulum* (G I, 131), *cheie* < *clavis* (E, 9), *chem* < *clamo, -are* (G I, 99), *ciur* < *cribrum* (G I, 132), *câine* < *canis* (G I, 18), *când* < *quando* (G I, 18), *cât* < *quantus* (G I, 18), *corastră* < *colostrum* (= *colastra*) (P, 389), *cot* < *cubitus* (G, 13), *creier* < *cerebrum* (G I, 132), *cucută* < *cicuta* (G I, 46), *curechi* < *coliclus* (= *caulicus*) (E, 18), *cutare* < *eccum talis* (G I, 260), *cuvânt* < *conventus* (E, 11), *dator* < *debitorius* (G I, 26, 82), *desculț* < *discalceo* (E, 10), *destul* < *de + sătul* (G I, 127), *dor* < *dolus* (G I, 135), *drept* < *directus* (P, 201), *fecior* < *fetiolus* (E, 36), *fântână* < *fontana* (P, 260), *flămând* < *foame* (< *fames*) (G I, 127), *frânghie* < *fimbria* (G I, 132), *frământ* < *fermento* (G I, 132), *furnică* < *formica* (P, 46), *gaură* < *caula* (G I, 117), *gheață* < *glacie* (G I, 99, 120), *gât* > *guttura* (G I, 13, 45), *gutui* < *cotonium* şi *cydonium* (G I, 113), *ie* < *linea* (G I, 90), *iepure* < *lepore* (G I, 98, 142), *iert* < *liberto, -are* (P, 341, E 39, 50), *im* < *limus* (G II, 338), *inel* < *anellus* (E, 9), *încalț* < *incalceo, -are* (CG, 96), *încep* < *incipio, -ere* (G I, 90), *îndărăt* < *in de retro* (G I, 78, A 347), *înger* < *angelus* (G I, 18), *îngust* < *angustus* (G I, 18), *însor* < *uxoror, - are* (E, 72, G I, 45), *întreb* < *interrogo, -are* (G I, 127), *jos* < *deorsum* (E, 35), *jude* < *judex* (G I, 29), *judec* < *judico, -are* (G I, 29), *jur* < *gyrus* (E, 67, G I, 145), *la* < *lavo, -are* (G I, 314), *laț* < *laqueus* (G I, 202), *lemn* < *lignum* (E, 86), *lână* < *lana* (G I, 18), *lua* < *levare* (E, 41), *lume* şi *lumină* < *lumen, luminis, -e* (G I, 217), *luntre* < *linter* (E, 15), *mănunchi* < *manunclus* (= *manunculus*) (G I, 47), *mărunt* < *minutus* (P, 390), *merg* < *migro, -are* şi *pergo, -are* (G I, 86), *meser* < *miser* (P, 3, G I, 211), *mierlă* < *merula* (G I, 48), *mijloc* < *medius locus* (E, 51, G I, 95), *minciună* < *menti(ti)onem* (P, 96), *mormânt* < *monumentum* (E, 11), *nalbă* < *malva* (G I, 75), *nea* < *nix, nive* (E, 41), *neg* < *naevus, -vulus* (E, 66), *negură* < *nebula* (E, 66), *nor* < *nubes* (P, 391), *oaspe* < *hospes* (P, 273), *ospăț* < *hospitium* (P, 273, G I, 202), *păgân* < *paganus* (G I, 18), *păreasemi* < *quadragesima* (G I, 77), *păşune* <

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

pastione (G I, 13), *pepene* < *pepo, -one* (E, 119, G I, 215), *peste* < *per supper* (AL, 11), *pântece* < *pantex* (E, 10, G I, 23), *pururea* < *porro* (G I, 127), *rătăcesc* < *erraticus* (G I, 127), *râu* < *rivus* (P, 391), *roib* < *rubeus* (E, 12), *salcie* < *salice* (P, 391), *sbier* < [*ex*] + *belo, -are* (A, 82), *scânteie* < *scintilla* (G I, 116), *scurt* < *curtus* (G I, 127), *soc* < *sabucus* (= *sambucus*) (G I, 129), *stea* < *stella* (G I, 129), *subțire* < *subtile* (G I, 128), *suflu* < *sufflo, -are* (G I, 128), *tăciune* < *titione* (G I, 31), *uit* < *oblito, -are* (P, 165, G I, 34), *umblu* < *amblo* (= *ambulo, -are*) (G I, 18), *umflu* < *inflo, -are* (E, 80), *unchi* < *avunculus* (E, 18), *unghi* < *angulus* (E, 10), *unghie* < *ungula* (G I, 99), *ureche* < *oricula* (= *auricula*) (G I, 47), *veşmânt* < *vestimentu* (G I, 13), *viață* < *viu* + *-eață* sau *vivacem* (G I, 22), *vitreg* < *vitricus* (G I, 30) şi multe altele. În dicționarul etimologic al lui Ciorănescu (*Diccionario etimologico rumano*, Laguna, 1958–1961)[4] sunt recunoscute ca fiind descoperirile lui Cipariu puține etimologii: *abia* < **ad vix* (A, 109), *ager* < *agilis* (AL, 59, G II, 344), *ajutor* < *adiutorium* (G I, 62), *altminteri* < *alia mente* (G I, 240), *aşa* < *ac sic* (A, 109), *aşterne* < *asternere* (G I, 107), *azi* < *hac die* > *hodie* (G I, 113), *cam* < *quam* (G I, 128), *că* < *quod* (G I, 44), *călcâi* < *calcaneum* (G I, 18), *care* < *qualis* (G I, 264), *cărunt* < *canutus* (G I, 91), *curechi* < *cauliculus* (E, 19), *cutare* < *eccum talis* (G I, 260), *dator* < *debitor* (G I, 82), *îndărăt* < *in de retro* (G I, 78, A, 347), *însura* < *uxorari* (E, 72), *mijloc* < *medius locus* (G I, 95), *minciună* < *mentitionem* > *mentionem* (P, 96), *peste* < *per super* (AL, 11), *vitreg* < *vitricus* (G I, 30), *uita* < *oblitare* (= *obblitare*) (E, 72, P, 165, G I, 34), *zbiera* < *belare* (A, 82) şi altele. Cele mai multe etimoane pot fi socotite, după modul cum sunt prezentate în acest dicționar diferitele ipoteze etimologice formulate în timp, ca descoperiri ale lui Philippide, Tiktin, Candrea, Puşcariu, Mussafia, Meyer-Lübke şi alții[5]. În realitate, multe etimologii apar înaintea acestora la Cipariu şi la înaintaşii lui.

Al doilea strat l-ar reprezenta, după Cipariu, elementul *grecesc*. Cuvintele de origine greacă au intrat în română în două perioade diferite, de aceea ele sunt clasificate de el în: a) „cuvinte vechi, uzitate pretutindenea" (*drum* [δρόμος] [6], *mustață* [μύσταξ], *spuză* [σπόδιον]) care „se trag din timpurile vechilor romani, şi aşa au dreptul cetățenesc ca şi toate cuvintele greceşti ce au intrat în limba latină" (ms. rom. *347*, f. 19^{v}), la care adaugă pe *mic* < μικρός şi μικκὸς (E, 128, G I, 226), *martor* < μάρτυρ (G I, 145), *mărturie* < μαρτυρία (E, 82, G I, 145), *proaspăt* < πρόσφατος (E, 43, G I, 84) etc., şi b) cuvinte noi, intrate „prin comunicațiunea cu grecii din provinciile de dincoace şi dincolo de Dunăre" (*agonisesc*, *folos*, *prisos*) (A, 408), ca şi *har* (E, 44, G I, 80). Cuvintele greceşti din epoca fanariotă „cu atât

[4] Am folosit traducerea românească a acestei lucrări, *Dicționarul etimologic al limbii române*, realizată de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum, 2001.

[5] Este drept că nici în etapa actuală a cercetării lexicologice nu este posibilă o prezentare riguroasă a soluțiilor etimologice din perspectivă istorică. Numai odată cu realizarea *Dicționarului etimologic al limbii române*, proiectat de Academia Română, va putea fi satisfăcută, între altele, şi această exigență ştiințifică.

[6] Cuvântul a pătruns în română prin filieră slavă (bulgară şi sârbă).

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

mai puţin se pot considera a se ţine de corpul limbii române", cu cât ele nu au pătruns în limba poporului, ci erau doar în uzul unor persoane bilingve sau ţineau de modă în limbajul protipendadei. Alte câteva cuvinte greceşti au pătruns prin uzul bisericesc: *nafură*, *mătanie*, *liturghie*[7] (A, 408–409).

Influenţei *slave* îi este recunoscut rolul „copios în materialul limbei româneşti, însă prea puţin din partea formală [gramaticală]" (ms. rom. *347*, f. 17^{v}). Cipariu menţionează că introducerea limbii slavone în biserică, şcoală şi cancelarii domneşti, vecinătatea şi uneori conlocuirea cu popoarele slave, ca şi adoptarea de către români a alfabetului chirilic au avut drept consecinţă pătrunderea în lexicul limbii române a numeroşi termeni de origine slavă. Atitudinea puristă a învăţatului transilvănean se manifestă, mai ales, în legătură cu această influenţă, cu atât mai mult cu cât era conştient de ponderea şi vigoarea ei: „Încă va trece multă apă pe Dunăre până ce vom curăţi toţi şi cu totul [limba română] de aceşti scai slavoneşti" (ms. rom. *347*, f. 19^{r}). Cipariu distinge în cadrul elementelor slave două categorii: biriceşti şi bulgăreşti. Cuvintele din prima serie au o răspândire restrânsă, deoarece „numai întru înţeles bisericesc sânt cunoscute" (A, 409), „poporul nici [nu] le înţelege, nici nu le-a folosit niceodată" (P, 260). Cele bulgăreşti „au intrat în uz prin îndelunga convieţuire de secli în Bulgaria şi Serbia", ca şi în Dacia, mai ales, şi s-au fixat în vocabularul românesc: *slavă*, *război* (A, 409), *oţet*, *osie* (G I, 24), sufixul *-nic*, cu care s-au creat apoi derivate de la cuvinte de origine latină, precum *amarnic*, *datornic*, *făţarnic*, *statornic* etc. (P, 274).

Savantul ardelean nu pierde din vedere nici anumite cuvinte româneşti comune cu *albaneza*. Unele dintre ele sunt în ambele limbi de origine latină, transformate conform legilor fonetice specifice limbilor respective, între care Cipariu citează pe *buză* – *basium*, *bucur* – *pulcher* (A, 409). El precizează că din limba albaneză au pătruns îndeosebi în dialectele sudice numeroşi termeni (ms. rom. *347*, f. 19^{v}).

Cuvintele de origine *maghiară* au fost răspândite mai ales în Transilvania, dar – observa Cipariu – multe dintre ele au acum o circulaţie mai largă, reuşind să transfere în vocabularul pasiv unele elemente de origine latină. Astfel, *făgăduiesc*, *tăgăduiesc* au luat locul cuvintelor *juruiesc* sau *lepăd* (P, 271–272). Tot astfel: *belşug*, *gând*, *neam*, *viteaz*, *strajă*[8], *sălaş*, *heleşteu*, *furtişag*, *meşteşug*, *prieteşug*, *vicleşug* (unele din acestea formate pe terenul limbii române cu sufixe de origine maghiară) „şi alte multe câte toate ce au mai intrat în sântele beserece şi în sântele cărţi" (P, 271) au înlocuit mai vechile *cuget*, *ginte*, *limbă*, *priveghi*, *ospăţ* etc. (P, 273). Dintre acestea, Cipariu precizează că unele sunt creaţii româneşti după modelul unor cuvinte maghiare. Aşa „în loc de *furtişag*..., din acăţătura silabei *-şag*, ung. *sag*, se vede numaidecât că românii mai întâi au zis *furtu* lat. *furtum*, din care apoi au format *furtiş*, ca *cruciş*, *morţiş*, şi în urmă *furtişag* sau de-a dreptul,

[7] Aceste cuvinte au intrat în română prin filieră slavă.
[8] Atât *viteaz*, cât şi *strajă* sunt de origine slavă.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

acățând acea silabă din aplecăciunea de a unguri, cum se tâmplă şi cu *fățarnic*, *statornic*, *datornic*, *amarnic* etc., adăugând de prisos terminațiunea slovenească adiectivale *-nic*, când era destul a zice, cum s-a zis mai întâi: *fățariu*, *stătoriu*" (P, 274). Pe de altă parte, Cipariu se îndoieşte că s-ar fi păstrat în română elemente hunice sau avarice (A, 409).

Cipariu, asemenea multor lingvişti din epoca sa, crede că în limba română s-au păstrat unele elemente lexicale *gotice* (ms. rom. *347*, f. 17[r]). Însă dată fiind vechimea mare a acestora şi asemănarea lor cu alte elemente străvechi (slave), este greu de stabilit originea lor certă (A, 409). Influența germană s-a manifestat mai ales în Ardeal în urma conviețuirii românilor cu saşii (A, 409, ms. rom. *347*, f. 17[r]). Cu greu se poate face însă o delimitare între cele două influențe germanice: „Noi nu negăm că se află multe cuvinte în limba românească de origine germană, însă, nu sântem în stare de a decide dacă acele le avem de la goți ori de la saşi" (ms. rom. *347*, f. 17[r])[9].

Învățatul blăjean se referă şi la cuvintele turceşti pătrunse în Principatele Române în perioada dominației otomane: *năframă*, *divan* (ms. rom. *347*, f. 19[r]). El constată că mai numeroase sunt cuvintele de origine turcă în dialectele din sudul Dunării (A, 409).

Mioara Avram[10] a remarcat şi faptul că Cipariu „recurgea la etimologii multiple, înțelese fie drept contaminări ale unor etimoane din aceeaşi limbă-sursă [ex.: *cât* < lat. *quantum* şi *quot* (G I, 40), *gutui* < lat. *cotonium* şi *cydonium* (E, 48, 63, G I, 113)], fie drept influențe adăugate (vezi «Forma *oltariu* şi *oțet*, lat. *altare* şi *acetum*, e după slovenie... Forma *osie*, lat. *axis*, încă poate fi după slovenie»[11] G I, 24)"; (cf. E, 10).

2. Autoritate ştiințifică recunoscută în lumea cărturărească din secolul al XIX-lea, Cipariu a fost solicitat să colaboreze la realizarea primului dicționar tezaur al limbii române ce urma să se alcătuiască sub egida Academiei, el fiind însărcinat „cu citirea cărților dinainte de 1720 şi scoaterea din ele a cuvintelor sau accepțiunilor de cuvinte, cum şi a formelor ce nu se află în dicționarele publicate până astăzi" (ASA, t. I, 1869, p. 116). Inițial, lingvistul blăjean a acceptat propunerea, promițând că va pune la dispoziția înaltului for un bogat fişier excerptat din scrierile vechi româneşti, mai mult chiar, un material, în cea mai mare parte redactat definitiv. În raportul pe anul 1869, comisia Dicționarului anunța că lingvistul de la Blaj „are să fie rugat şi mai departe a trimite colecțiunea sa de vorbe din vechile cărți româneşti, îndată ce ea va fi terminată, de care colecțiune,

[9] Dificultatea cronologizării împrumuturilor săseşti în limba română a fost relevată şi în zilele noastre de V. Arvinte, *Criterii de determinare a împrumuturilor săseşti ale limbii române*, în ALIL, XVI, 1965, p. 97–103, şi *Raporturile lingvistice germano-române*, în ALIL, XIX, 1968, p. 13–27.

[10] Vezi *op. cit.*, p. XXII.

[11] Este posibil ca, în asemenea contexte, cuvintele latineşti invocate de Cipariu să reprezinte numai echivalentul latin al cuvintelor româneşti discutate, şi nu etimonul acestora.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

comisia n-are îndoială că va fi bine folosită la redigerea Dicţionarului" (*ibidem*, p. 265). Câteva luni mai târziu, savantul ardelean anunţa Academia că a terminat culegerea promisă (*ibidem*, p. 268). Între manuscrisele rămase de la Cipariu se află şi o scrisoare din 27 octombrie 1872, semnată de N. Kretzulescu, prin care forul academic solicita lingvistului ardelean să estimeze data la care va termina lucrarea cu care fusese însărcinat[12]. Din motive rămase necunoscute, contribuţia lui Timotei Cipariu n-a putut fi valorificată la redactarea dicţionarului academic; ea nu a apărut nici independent de acesta[13].

Cert este faptul că Cipariu a intenţionat să redacteze un dicţionar istoric-comparativ şi etimologic al limbii române, pe principii diferite de acelea ale Academiei, care să cuprindă „tot cât va fi cu putinţă autoriului din partea etimologiei şi a limbei" (A, 84). Realizarea acestuia a fost mereu amânată, astfel că, aşa cum el însuşi mărturiseşte, „dicţionariul promis şi amintit aci a rămas numai în proiect, din cauze ce nu se pot enumera aici" (*ibidem*). Din atitudinea faţă de *Dicţionarul limbii române* realizat de A. T. Laurian şi I. C. Massim, ca şi din manuscrisele rămase de la Cipariu, care reprezintă încercări de redactare a unor cuvinte (cel mai important dintre ele fiind ms. rom. *586*), se poate desprinde, în linii foarte generale, concepţia sa lexicografică. Conştient de varietatea, sub aspect etimologic, a lexicului românesc, lingvistul ardelean are o atitudine puristă în legătură cu alcătuirea dicţionarului. Această atitudine, cum s-a putut vedea, nu se manifestă în gramatică, al cărei obiect îl reprezintă structura („forma") limbii române, care este exclusiv romanică şi faţă de care nu se impunea o selectare a faptelor, ca în cazul vocabularului. Elementul latin constituie singurul element „naţional" şi stabil al limbii, în concepţia lui Cipariu, iar cel străin, fără a fi nesocotit în întregime, este considerat a fi numai accidental şi perisabil. De aceea i se părea nefiresc ca într-o lucrare lexicografică românească să stea alături de elementele latineşti originare, majoritare şi specifice, cuvintele intrate cu ocazia unor circumstanţe oarecare, din limbile popoarelor cu care am venit în contact. „N-am fost necicând... de asemenea părere, nu sâm, nece voi fi neceodată. Şi m-am dechiarat francamente în sânul Comisiunii lexicografice la care şi eu avui onoare a fi membru, că la un atare depozitar al limbei naţiunali, care să cuprindă toate gunoaiele slavice, tartarice, mongolice etc. nu voi coopera neceodată şi că mai bucuros mi-aş tăia degetele decât să-mi apun numele la un atare tezaur de cărbuni" (A, 188). Dar Cipariu se situa pe o poziţie diferită şi de aceea a lui Laurian şi Massim[14], care au neglijat multe cuvinte vechi de origine latină, atestate

[12] „Delegaţiunea, în conformitatea conclusului Societăţii, vă rog să binevoiţi a informa, pe cât posibil, la ce epocă credeţi a termina lucrarea din *Dicţionariu* şi *Glosariu* cu care aţi fost însărcinat" (ms. nr. *193*).

[13] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 76.

[14] Mircea Seche, *op. cit.*, p. 131–180, a arătat toate meritele acestui dicţionar; vezi şi Katalin Dumitraşcu, *August Treboniu Laurian. Opera lingvistică*, Craiova, Editura Universitaria, 2002, p. 129–142.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

în textele româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, introducând, în schimb, numeroşi termeni neologici, cu etimon latin, cu intenţia de a-i fixa în limba română. „Până acum, pre cât ştiu eu, dicţionarele se compuneau din cele ce esist, vechi sau nouă... Ei vor ca cuvintele ce ne lipsesc să se crecze chiar întru însuşi dicţionariul" (A, 190). Învăţatul transilvănean, conştient de necesitatea îmbogăţirii lexicului românesc cu neologisme, acceptă totuşi mare parte din termenii propuşi de autorii *Dicţionarului Academiei*: „Noi însă credem şi sperăm că multe din acele vorbe se vor adopta în limba românească, precum unele, mare parte, s-au adoptat în scrierile literaţilor noştri" (A, 787).

Printre manuscrisele rămase de la T. Cipariu se află şi unele care vădesc preocuparea lui pentru alcătuirea unui dicţionar. Manuscrisul *586*[15], semnalat de N. Comşa[16], descris şi analizat de Pia Gradea[17], reprezintă, de fapt, un exemplar al *Lexiconului budan*, compactat în trei volume, care, pe foile netipărite intercalate în el, conţine adnotări manuscrise, uneori foarte ample. Pia Gradea atribuie însemnările făcute şi altor trei persoane, în afară de Cipariu, ceea ce o determină să creadă că *Dicţionarul istoric comparativ şi etimologic* promis de lingvistul din Blaj, care urma să se finalizeze pornindu-se de la această lucrare, „trebuia să fie, cel puţin pentru adunarea materialului, întocmită în colaborare" (p. 314). Este foarte probabilă constatarea Piei Gradea, anume că Cipariu va fi lucrat la acest proiect în două etape: început în 1827–1828 şi apoi abandonat, a fost reluat după 1853, sub impulsul apariţiei dicţionarului lui Fr. Diez. Comşa aprecia că notele în discuţie au fost scrise în jurul anului 1850. Compararea grafiilor adnotărilor din exemplarul Lexiconului de la Buda cu grafiile manuscriselor cipariene datând din perioade diferite de timp, conduce însă la ideea că scrisul însemnărilor din ms. rom. *586* aparţine lui Cipariu, şi nu şi altor „trei mâini", doar că sunt scrise la vârste diferite. Invocarea a două tipuri de ortografii nu pare relevantă; se ştie că în tinereţe Cipariu scria cu alfabetul chirilic; abia după 1840 a utilizat scrierea etimologică cu alfabet latin. S-ar putea admite că numai foarte puţine note, tăiate ulterior cu o linie, au aparţinut altei persoane.

T. Cipariu a eliminat din textul budan cuvintele care desemnau persoane, oraşe, ţări, unele neologisme neromanice (*abladă*, *arestant*), dar a completat lista termenilor cu noi cuvinte atestate în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Ilustrarea sensurilor se face cu texte extrase din cele mai valoroase scrieri româneşti vechi: *Biblia de la Bucureşti* (1688), *Pentateucul* (1581), *Noul Testament* (1648), *Psaltirea de la Iaşi* (1680), *Mărgăritul* (1746) şi multe altele. Sunt înregistrate construcţii fixe, proverbe, zicători. Pentru stabilirea cât mai exactă a echivalentelor

[15] Am avut în vedere şi ms. rom. *264*, *339*, ca şi ms. nr. *2409*, *2411*, *2448* şi *2776*, care conţin însemnări lexicale, probabil probe de redactare ale unor articole de dicţionar, într-o formă mai neîngrijită şi mai provizorie decât cele din ms. rom. *586*.

[16] Vezi *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1944, nr. 292.

[17] Vezi art. *Din preocupările lexicografice ale lui Timotei Cipariu*, (II), în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 309–320.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

latineşti şi romanice, şi de aici a etimologiilor, Cipariu consultă şi citează multe dicţionare (Forcellini, Quicherat, Du Cange, Bianchi, Mainati, Monti ş.a.), urmărind chiar în glosarele şi indicele scrierilor latine formele etimoanelor româneşti, neînregistrate de dicţionare (vol. II, f. 112[r]). Sunt indicate uneori şi etimoanele latineşti populare: *vesica* et *besica* (vol. I, f. 27[v]). Sunt semnificative, pentru exemplificare, câteva din adnotările lui Cipariu: *ABIA* adv. din *a* şi *bie*, (vix f. 2[r]); *AŢA, -ŢE*, atia, filum; subst. (vide Du Cange, *Gloss. lat.* s. v. *abacium*, ubi fuse de *acis*) 1) tortul cu care se coasă; aţa de fuior, de cânepă... prov.[erb] *tras de aţă* = oblu; 2) firul ce e pe marginea păstăilor, ce se curăţă. *Fasole fără aţă*; 3) firele ce se află la sfeglele rele; 4) lucru fără putere; cf. în prov. *lucru dezlegat, legat cu aţă*; *se duce tot aţă* = se destramă; *numai într-un fir de aţă au stat* = puţin de nu s-au răstilat [probabil, răschirat, „răsfirat"]; *s-au dus* (de oameni) *aţă-aţă* = mulţi, unul după altul; *mânca-te-ar aţa boilor* = *spânzura-te-ar* (f. 2[r]). *BUZA* hisp. *bezo*, labium magnum, *bezudo* „buzat". În dial. com. *besciola*, labium, v. Monti, p. 20, s. v. Albunesie: buză „labium" v. Bianchi, *Dict. epir.*, p. 44, Leake p. 359 (f. 39[r]); *GĂOACE* – proprie cavitas. A lat. *gullioca* (f. 111[v]); *GĂURĂ* lat. *caula*, Lucreţiu, L. II, 950; *ICOANA* gr. εἰκών, lat. *icon* (f. 153[5]); *LEAC* goth. leikes mediens (f. 153[r]); *MĂRAR* forte a gr. μάραδρον (f. 168[r]). Cu asemenea adaosuri se completau articolele din Lexiconul budan, în care Cipariu mai intervenea încă.

Pia Gradea a studiat şi ms. rom. *277*[b] [18] (descris iniţial de N. Comşa, *lucr. cit.*), care conţine un glosar de cuvinte şi forme din limba scriitorilor contemporani, moldoveni mai ales (V. Alecsandri, G. Sion, C. Conachi, V. Pogor şi alţii), şi a colecţiilor de texte populare apărute peste munţi. Moldovenisme precum *cătinat, criţă, dezghinuri, năgară, neferi, netot, peează, repez, rotilat, rugine, tretin, urdie, venetici* sunt glosate de Cipariu cu sinonimele ardeleneşti sau din limba comună; alte cuvinte sunt explicate prin echivalente latine: *cât lumea* „in aeternum", *crezare* „opinio", *cucoare* „avium species", *dănos* „liberalis", *a se deprinde* „consuescere", *gioacă* „gymnasticus" etc. Aici, Cipariu precizează şi câteva etimologii latineşti: *despuia* < *spoliare*, *freamăt* < *fremitus*, *gemet* < *gemitus*, *lucit* < *lucsit*, *seamăn* < *similis* etc.

Desigur, asemenea liste de cuvinte rare, regionalisme şi neologisme cu circulaţie în Principate, aveau să-i slujească la elaborarea dicţionarului proiectat.

SIGLE

A	=	„Arhiv pentru filologie şi istorie", I–XL, Blaj, 1867–1872.
AL	=	*Crestomaţie sau Analecte literare...*, Blaj, 1858.
ASA	=	„Analile Societatei Academice Romane". Tom I, Bucureşti, 1869.
CG	=	*Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855.

[18] Vezi art. *Din preocupările lexicografice ale lui Timotei Cipariu*, (I), în CL, V, 1960, nr. 1–2, p. 67–74.

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)

E = *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854.
G I = *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică*, Bucureşti, 1869.
G II = *Gramateca limbei române. Partea a II-a. Sintetică*, Bucureşti, 1877.
P = *Principie de limbă şi de scriptură*, ediţiunea a II-a revăzută şi înmulţită, Blaj, 1866.

ABREVIERI

ms. nr. = manuscrise păstrate la Arhivele Statului din Cluj-Napoca.
ms. rom. = manuscrise aflate la Biblioteca Filialei Academiei Române din Cluj-Napoca.

LA CONTRIBUTION DE TIMOTEI CIPARIU À L'ÉTUDE DU LEXIQUE DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'investigation du lexique de la langue roumaine occupe une place importante dans l'activité linguistique de T. Cipariu. Ses études en domaine se distinguent par objectivité et réalisme, tout en étant marquées, indubitablement, par le niveau de la recherche linguistique de l'époque.

Malheureusement, les contributions de T. Cipariu ont été peu valorifiées dans les ouvrages lexicologiques et lexicographiques ultérieures.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2

BDD-A1282 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:51:41 UTC)